

УДК 343.17(477)

А.О. ШУЛЬГА, канд. юрид. наук, доц., До-
нецький юридичний інститут МВС України

ЩОДО СУТНОСТІ СТОРІН ОБВИНУВАННЯ ТА ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: МОРАЛЬНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: сторони кримінального процесу,
обвинувачення, сторона захисту, сторона обви-
нування, докази, слідчий, прокурор, суд

Чинний кримінальний процесуальний закон України, є результатом плідної праці вітчизняних правників, впливових міжнародних організацій в галузі європейської інтеграції та прагнення української спільноти до європейських цінностей. Не випадково Рада Європи розглядає його як сучасний документ, що відповідає європейським стандартам [1]. Але, як і в будь-якому законодавстві, положення чинного КПК містять норми, які потребують уважного вивчення, та інколи можуть бути підґрунтям для дискусійного обговорення. Отак, на розгляд шановних колег виноситься питання сутності сторін обвинувачення та захисту, зокрема щодо процесуального їх розмежування, як протилежних правових утворень, адже згідно до чинного КПК, кримінальний процес існує завдяки двом сторонам – обвинувачення та захисту.

При цьому сторона обвинувачення повинна виконувати функцію суто обвинувачення. На думку М.С. Строговича, обвинувачення, це сукупність процесуальних дій, спрямованих на викриття у вчиненому злочині притягнутої до кримінальної відповідальності особи та забезпечення застосування до неї відповідного покарання [2, с.278]. Про саме обвинувальну функцію сторони обвинувачення у своїй статті зазначає й О.Г. Предместніков, на думку якого обвинувачення, це самостійна кримінально-процесуальна функція, сутність якої складає регламентоване законом спрямування діяльності суб'єктів обвинувачення (слід-

чого, прокурора, потерпілого та цивільного позивача, їх представників), що здійснюється шляхом формування та реалізації обвинувачення відносно конкретної особи, яка вчинила злочин, і полягає у формулюванні та пред'явленні обвинувачення, застосування до неї заходів процесуального примусу, у тому числі запобіжних заходів, збирання доказів винуватості цієї особи і обґрунтування кримінальної відповідальності обвинуваченого перед судом [3].

На нашу думку, обвинувачення має розумітися у трьох процесуальних площинах: обвинувачення як результат діяльності прокурора та слідчого на стадії досудового провадження, обвинувачення судове, у вигляді обвинувального вироку, та обвинувачення потерпілим (у приватних провадженнях). Звідси можна стверджувати, що обвинувачення, це правова претензія прокурора, слідчого на стадії досудового провадження, потерпілого у приватному обвинуваченні і суду у вигляді обвинувального вироку до особи, відносно якої є достатня кількість доказів щодо вчинення нею кримінального правопорушення, яке тягне за собою негативні правові наслідки до особи обвинуваченого. Що ж стосується сторони захисту, то вона усіма дозволеними засобами має захищатися від висунутого обвинувачення, і позбавлена чинним кримінальним процесуальним законом поєднувати в собі дві зазначені вище функції, чого не скажеш про сторону обвинувачення. Так, КПК України 2012 року, як і попередній, вочевидь, ще чітко не надає ґрунтового розмежування сторін за функціональною ознакою, адже дозволяє стороні обвинувачення поєднувати в особі дві функції, обвинувачення та захисту, до того ж закривати кримінальні провадження за обставинами, які реабілітують.

Тому метою статті є аналіз повноважень сторони обвинувачення та внесення пропозицій щодо порядку чіткого розмежування функцій обвинувачення і захисту, отак, покращення морально-правового змісту норм чинного КПК України. Об'єктом статті є сторона обвинувачення та її процесуальні повноваження, які пов'язані з функцією захисту.

Питанням сторін у кримінальному процесі приділяли увагу в різні часи багато вчених та спеціалістів-практиків. Так, сторони обвинувачення були присвячені роботи таких видатних вчених, як: А.Я. Дубинського, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенко, Л.М. Лобойка, М.В. Костицького, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, О.Р. Михайленка, М.М. Міхесенка, М.С. Строговича, М.Л. Шелухіна. Питанням моральності кримінального процесу присвячувалися роботи: О.В. Бауліна, В.П. Бахіна, Ю.М. Грошевого, Л.М. Гуртієвої, Л.М. Лобойко, Т.М. Москалькової, О.В. Мельник, С.М. Стахівського ін. Але, ставити за мету поєднання правової та моральної складових у питаннях функції обвинувачення з вище вказаних вчених майже ніхто не намагався. На нашу думку, відсутність чіткого розмежування функцій обвинувачення та захисту не сприяє прозорості кримінальних процесуальних відносин, й призводить до можливостей зловживань з боку сторони обвинувачення в особі слідчого та прокурора, і дає простір для правових маніпуляцій, що, в свою чергу, призводить до конфліктних ситуацій, службових перевірок, а іноді й порушення відносно посадових осіб кримінальних проваджень.

Як справедливо вважають О.Г. Шило, Н.В. Глинська та Л.М. Москвич, основними показниками вчинення корупційної дії у кримінальному провадженні, поміж іншого, може бути і закриття кримінального провадження за nereабілітуючими або реабілітуючими підставами. Така практика, на думку вчених, вважається корупційними ризиками [4, с.205]. На думку А.О. Ляш та С.М. Благодир, термін «реабілітація» походить від латинського слова *rehabilitatio* – відновлення. Це поновлення у правах і відновлення репутації осіб, які безвинно зазнали репресій або були неправомірно притягнені до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності. Вона поєднується з компенсацією (відшкодуванням) завданих цим особам матеріальних і моральних збитків. А nereабілітуючими підставами, на думку цих вчених, є факти вчинення конкретною особою протиправного ді-

яння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, що, в свою чергу, не надає права цій особі на реабілітацію. Не реабілітаційні обставини передбачені п.п.5–8 ч.1 та п.1 ч.2 ст.284 КПК України [5, с.26]. В інших літературних джерелах, під реабілітуючими розуміються такі підстави, за наявності яких особа визнається невинною у вчиненні злочину, у зв'язку з чим, відновлюються добре ім'я, репутація. Таке визначення ґрунтується на понятті «реабілітація». Традиційно до них відносять такі підстави, як відсутність події злочину й відсутність у діянні складу злочину та недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину. Всі інші підстави відносять до nereабілітуючих, під якими, в свою чергу, розуміють такі підстави, під час закриття кримінального провадження за якими виходять із того, що винність особи у вчиненні злочину підтверджено зібраними у справі доказами, але у зв'язку з наявністю передбачених законом обставин, вона звільняється від кримінальної відповідальності [6].

Вказана проблема є досить актуальною, як з боку права, так і моральності.

Згідно до п.19 ст.3 КПК, стороною обвинувачення є: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник. На стороні захисту виступають підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. До того ж, у статті 16-1 КПК 1960 р. підкреслювалося, що розгляд справ у судах здійснюється на підставі змагальності, а функції обвинувачення, захисту та вирішення справи не можуть покладатися на один й той самий орган чи особу [7, с.73]. Так, якщо сторона захисту, а ні за КПК 2012 р., а ні за КПК 1960 р. не мала можливостей поєднувати функцію захисту з функцією обвинувачення, то сторона обвинувачення має таку можливість, про що йдеться вище.

Така правова колізія негативно впливає на морально-правовий бік кримінального провадження, адже реалізація непритаманної функції будь-якій зі сторін завжди є підставою для виникнення конфліктної ситуації, і все тому, що чинний КПК створює умови для корупційних ризиків, що вже само по собі порушує моральні норми соціальних відносин. Натомість, теорія кримінального процесу і практика його застосування чітко вказують на те, що сторони у кримінальному провадженні повинні мати абсолютно протилежні функції. Це чітко вбачається в диспозиції ч.1 ст.47 чинного КПК, яка наголошує, що захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, які передбачені КПК та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого. Але, ні в якій нормі чинного КПК не йдеться, що захисник у разі виявлення ним ознак вчинення підзахисним кримінального правопорушення, повинен негайно повідомити про це органи кримінального переслідування. На відміну ж від цього правила, чинний КПК закріпив за стороною обвинувачення (слідчим та прокурором) низку функцій, які аж ніяк не співпадають із функцією обвинувачення. Та все було би нічого, якби таке положення лише позитивно впливало на засаду всебічності та повноти розслідування. Але, аналіз норм чинного КПК, які дозволяють стороні обвинувачення виконувати окрім функції обвинувачення і функцію захисту, вказує, що така можливість створює причини та умови, які можуть привести до зловживань з боку слідчого, прокурора.

Наприклад, відповідно до п.п.1–2 ч.2 ст.283 чинного КПК, прокурор після повідомлення особі про підозру зобов'язаний у найкоротший строк здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. В ч.3 ст.284

КПК йдеться про закриття кримінального провадження і слідчим. Окрім того, на можливість змішування стороною обвинувачення функцій обвинувачення та захисту, вказують і норми, які закріплені в п.4–5 ч.1 ст.91 КПК. А саме, в них значиться, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню й ті обставини, які пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. А згідно до ч.1 ст.92 КПК, обов'язок доказування покладається на слідчого, прокурора і в певних випадках на потерпілого. До того ж, якщо проаналізувати повноваження прокурора, які задекларовані у ч.2 ст.36 КПК України, то у п.9 чітко вбачається, що він має право приймати процесуальні рішення щодо закриття кримінального провадження. В п.1–2 ч.2, ст.283 КПК України йдеться про те, що прокурор зобов'язаний закрити кримінальне провадження або звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Прокурор виносить постанову про закриття кримінального провадження у випадках, коли: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; потерпілий, а у випадках, передбачених нормами КПК, його представник, відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; стосовно податко-

вих зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені статтею 212 КК України, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 92 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України. Слідчий виносить постанову про закриття кримінального провадження у випадках, коли: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою.

Але, якщо проаналізувати повноваження сторони захисту, що задекларовані у § 3 гл.3 КПК, то вбачається повна відсутність норм, які б надавали цій стороні можливість, проміж іншого, виконувати й функцію обвинувачення. Все це вказує на те, що слідчий, прокурор, як сторона обвинувачення мають можливість (право) скористуватись повноваженнями сторони захисту. Окрім зазначеної проблеми, питання викликає й зміст п.4–5 ч.1 ст.91 КПК України (Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженню). В цій нормі чітко сказано, що доказуванню, проміж іншим, підлягають обставини, які пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження, обставини для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Згідно до ч.1 ст.92 КПК України, обов'язок доказування обставин, передбачених ст.91 КПК України, покладається на слідчого, прокурора, та в окремих випадках на потерпілого. Зазначене вище, знову ж таки створює тільки питання. Адже, чітко вказує на наявність у повноваженнях сторони обвинувачення, функцій, притаманних стороні захисту. Виникає питання, а що ж тут поганого, коли слідчий, прокурор мають можливість змішувати функцію обвинувачення та захисту? Уявляється що начебто нічого поганого в цьому не має, але насторожує той факт, що в такому разі слідчий, прокурор при наявності негативних мотивацій можуть, попросту зловживаючи службовим станови-

щем, не законно звільнити особу від кримінальної відповідальності, минаючи при цьому судовий контроль. Саме таку можливість надає чинний КПК слідчому, прокурору (ст.284 КПК), надавши право закривати кримінальне провадження стороні обвинувачення. Не випадково вищезгадані вчені називають таке явище корупційним ризиком [4, с.205]. Окрім того, це є умовою, вчинення службових зловживань і стає причиною недовіри з боку суспільства до рішень, які виносять правоохоронні органи. Чим менше таких умов закладено в чинному законодавстві, тим менше виникає потенційних конфліктів на підґрунті недовіри суспільства до правоохоронної системи.

Таким чином, для уникнення непорозумінь, правових колізій і зловживань з боку сторони обвинувачення, було би доцільно рішення стосовно закриття кримінального провадження з будь яких обставин, у тому числі перелічених і у ч.1 ст.284 КПК, віднести до повноважень виключно суду (слідчого судді), за клопотанням сторони захисту. Адже обов'язок сторони обвинувачення, як зазначалося вище, викривати у вчиненому злочині притягнути до кримінальної відповідальності особу та забезпечувати застосування до неї відповідного покарання. На нашу думку, таке розуміння сутності сторони обвинувачення в кримінальному процесі сприятиме закріпленню високої моральності кримінально-процесуальних відносин і виключенню зловживань з боку посадових осіб сторони обвинувачення.

Отак, слід до ст.ст.36, 283, 284, 286–288 КПК України внести наступні зміни:

– з п.9 ч.2 ст.36 КПК України, виключити слова «...щодо закриття кримінального провадження...»;

– з ч.2 ст.283 КПК України, виключити пункти 1–2;

– об'єднати ч.1 та 2 ст.284 КПК України в ч.1, яка повинна починатись зі слів, «Кримінальне провадження закривається судом». Ч.3 ст.284 КПК України викласти в такій редакції: «Про закриття кримінального провадження суд приймає ухвалу, яку може бути оскаржено у порядку, встановленому цим Кодексом»;

– ч.4–5 ст.284 КПК України виключити;
 – у ст.ст.286–288 КПК України слова «прокурор» замінити на словосполучення «сторона захисту», а в ст.287 КПК України виключити речення: «До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Рада Європи вважає, що новий КПК України відповідає євро стандартам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.for.com/Політика/2013/03/12/133802.html>.
 2. Строгович М. С. Курс уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Правоведение, 1968. – 488 с.
 3. Предместников О. Г. Обвинувальна функція у кримінальному процесі / О. Г. Предместников [Електронний ресурс]. – Режим дос-

тупу: <http://radnuk.info/statti/556-protses/14708-2011-01-18-23-33-07.html>.

4. Шило О. Г. Корупційні ризики чинного кримінального процесуального законодавства України: окремі питання / О. Г. Шило, Н. В. Глинська, Л. М. Москвич // Питання боротьби з корупційними правопорушеннями. – 2014. – № 27. – С. 205.

5. Ляш А. О. Закриття кримінального провадження за новим КПК України: деякі питання / А. О. Ляш, С. М. Благодир // Адвокат. – 2013. – № 1. – С. 26.

6. Закриття кримінального провадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.net/8_60805_zakrittya-kriminalnogo-provadhennya.html.

7. Уголовно-процесуальный кодекс Украины : научно-практический комментарий / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Х. : ООО Одиссей, 2008. – 1008 с.

Шульга А. О. Щодо сутності сторін обвинувачення та захисту в кримінальному процесі України: морально-правовий аспект / А. О. Шульга // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 377–381 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_62.pdf

Проводиться аналіз повноважень сторін кримінального провадження – сторони обвинувачення та сторони захисту. Звертається увага на проблему сумісництва в повноваженнях сторони обвинувачення, функцій обвинувачення та захисту. Вносяться пропозиції щодо порядку чіткого розмежування функцій обвинувачення і захисту, отак, покращення морально-правового змісту норм чинного КПК України.

***

Шульга А.О. О сущности сторон обвинения и защиты в уголовном процессе Украины: морально-правовой аспект

Проводится анализ полномочий сторон уголовного производства – стороны обвинения и стороны защиты. Обращается внимание на проблему совместительства в полномочиях стороны обвинения, функций обвинения и защиты. Вносятся предложения относительно порядка четкого разграничения функций обвинения и защиты, и, следовательно, улучшения нравственно-правового содержания норм действующего УПК Украины.

***

Shulga A.O. About Essence of Parties of Prosecution and Defense in Criminal Procedure of Ukraine: Morally-Legal Aspect

The analysis of plenary powers of parties of criminal production – parties of prosecution and side of defense is conducted in the article. Attention applies on the problem of combination in plenary powers of side of prosecution, functions of prosecution and defense. It was brought in suggestion in relation to the order of clear differentiation of functions of prosecution and defense, and, consequently, improvements of morally-legal maintenance of norms of the operating Criminal judicial code of Ukraine.